

KİTABI – DƏDƏ QORQUD ABİDƏSİNDƏ AİLƏ TƏRBİYƏSİ

(Əvvəli ötən saylarımızda)

5. «Kitabi-Dədə Qorqud» abidəsində qadın obrazı və ailə üzvləri arasında münasibətlər.

Oğuzların ailə tərbiyəsində qadın rolunu daha obyektiv və qiymətli təsvir etmək üçün Kərdə qadına yüksək münasibətlər mövcud olmuşdur. Dastanın qəhrəmanlıq ruhu qadın obrazlarının davranışlarında da aydın görünür. Dastanda ana obrazı xüsusilə diqqəti cəlb edir. O, Vətən rəmzi kimi ümumiləşdirilir, ana haqqı Tanrı haqqı kimi qiymətləndirilir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» boylarında qadınların adları çəkilir və onların şücaətləri barədə danışılır. Onlardan qeyd etmək olar: Burla xatun, Baniçiqək, Sarıselcan xatun, Qısır Fatma və s.

Kərdə qadın surəti əksər boyalarda mədəni-maarif nöqtəyi nəzərdən yüksək səviyyədə qiymətləndirilir, arvad ərinə xoş sifətlə qarşılıyır, xoş sifətlə müraciət edir. Dastanın «Dirse xan oğlu Buğac xan boyunu bəyan edər, xanım hey!» boyunda Dirse xanın xatını ona belə müraciət edir:

«Bəru gəlgil başım baxtı, evim təxti.

Xan babamın göygisini,

Qadın anamın sevgisini.

Atam-anam verdiği.

Göz açıban gördüğüm.

Könül verib sevdiğim, a Dirse xan...» (D – 24).

Yaxud Dirse xan xatınına belə müraciət edir:

Bəru gəlgil, başım bəxti, evim təxti!

Evdən çıxub yürüyəndə səlvə boylum!

Topuğında sarmaşanda qara saçlum!

Qurulub yaya bənzər çatma qaşlum!

Qoşa badam sığmayan tar ağızlum!

Güz almasına bənzər al yanaqlım!

Şeyrin məzmunundan aydın olur ki, Oğuz ailəsində

ər-arvad arasında ən yüksək məhəbbət hissləri mövcud olmuşdur.

Oğuz İttifaqında valideyn övlad münasibətlərini Kərdə daha qabarıq şəkildə görürük. Bunu Beyrəyin sağ-salamat olması xəbərini alandan sonra Baybörə bəy Beyrəyə dediyi sözlərdən başa düşmək olar:

«Oğul! Dünlugi altun ban evimin qəbzəsi oğul!

Qara bənzər qızumun-gəlinimin çiçəği oğul!

Görər gözümdə aydın oğul!

Tutar belum qüvvəti oğul!

Qalın Oğuz irəncisi, canım oğul!

Valideyn-övlad münasibətlərinin daha dərinliyini Burla xatununu Qazana və oğluna dediyi müraciətdən də aydın olur:

«Bəru gəlgil Salur bəgi, Salur görgi!

Başım bəxti, evim təxti!

Xan babamın göygisini,

Qadın anamın sevgisini,

Atam-anam verdiği,

Göz açıban gördüğüm,

Könül verub sevdiğim.

Bəg yugidim Qazan!

Qalqubaş yerindən uru turdın,

Oğlumla yelisi

Qara qazlıq atın bütün bindin.

Yenə soylamış aydır:

Oğul, oğul, ay oğul! Ortacım oğul!

Qarşu yatan qara tağım yüksəyi oğul!

Qarannulca gözlərim aydını oğul!

Sam yelləri əsmədin, Qazan, qulağım çınlar.

Sərimsaq atın yemədim, Qazan, qulağım göynər.

Sarı yılan soqmadan ağca tənüm qalqar-şışər.

Qurumışca köksimdə südim oynar.

Yalnuzca oğul görünməz, bağrım yanar.

Yalnuz oğul xəbərini, Qazan degil mana!

Deməz olursan, yana-göynə qarğaram, Quran, sana! – dedi. (D-137).

Burla Xatın başqa bir məqamda oğlu haqqında deyir:

«Qara tağım yüksəyi oğul!

Qanlı suyım tosqını oğul!

Qocalığım vətqi

Aldırdığım yalnuz oğul! – dedi» .

Ailə tərbiyəsində «Kitabi-Dədə Qorqud»da qadınların rolunu xüsusi qiymətləndirilmişdir. Türk qadını ailə-məişət işlərindən başqa – onlar kişilər kimi at oynatmışlar, qılınc çalmışlar, hərbi yürüşlərdə, döyüşlərdə kişilərə arxa olmaqla bərabər, həm də iştirakçı olmuşlar. Türk qadınlarının bu hünərləri xalqımızın tarixində həm sələflərində, həm də xələflərində – Tomrisdən Telliyə, Salatın Əsgərovaya və sairələrə qədər gəlib çatmışdır.

Dastanda qadın obrazları ictimai həyat hadisələrində qabarıq şəkildə verilmişdir. Bunların içərisində ən çox hadisələrlə bağlı olan obraz Burla Xatın obrazıdır. Burla Xatun obrazı Kərdəda canlı və hərtərəfli veril-

mişdir. Burla Xatun və oğlu Uruz düşmən qarşısında namus sındırmamaq üçün ölümü mərdanəliklə qəbul edirlər. Uruz anasının onun ətindən yeməyi təklif edir. Ana namusu xatirinə öz oğlunun ətindən yeməsinə razı olur. Onlar düşmən itayətinə düşməyərək, ölmə hazzı olduqlarını bildirərək, Qazan xanın namusunu sındırmırlar.

Kərdəda ikinci qadın obrazı Baniçiqəkdir. O, igid, vəfalı, Beyrəyin yolunda hər bəlaya, dərdə sinə gərən bir surətdir. Dastanda Baniçiqək güclü boyalarla, cizgilərlə verilmiş milli kaloritə malik bir vəfalı qız obrazıdır. Dastanda verilən Qısırca Yengə, Boğazca Fatma və sair qadın surətlərinin öz fəaliyyətlərinə görə yerləri və rolları vardır.

Yeri gəlmişkən, Qanturalı Trobzon Təkürün həyatında buğanı, Aslanı məğlub etdikdən sonra Təkür deyir qızı verin getsin. Ancaq Təkürün qardaşı oğlu buna razı qalmır. Dəvəni gətirirlər. Qanturalı dəvə ilə vuruşda yığılır, ayağı yaralanır. Bu anda Təkürün 6 qılcılısı Qanturalının başının üstünü kəsirlər ki, onun başını kəssinlər. Bu anda Qanturalın yoldaşları deyirlər:

Sarı tonlu Selcan Xatun işarət edər,

görməzmişən?

Səni dəvə burnundan zəbun dur dedilər, bilməzmişən?

Sarı tonlu Selcan xatun köşkdən baqar.

Kimsə baqar, eşqilə oda yaqar!

Sarı tonlu qız eşqinə bir «hu» dedi. Qanturalı Uru turdı, Aydır: Mərə, mən bu dəvənin burnuna yapışcaq, ol qız sözlə yapışdı, - deərlər. Yarın Oğuz elinə xəbər vara dəvə əlində qaçmışdı, qız qurtardı, - deyərələr.

Qanturalı adı görklü Məhəmmədə Salavat gətürdi. Dəvəyə bir dəpənə urdı. Dəvə bağırtdı. Bir dəxi urdı, dəvə ayağı üzərinə turmadı, yığıldı. Basıb iki yerdən boğazladı» (D –188,189).

Dastanda son dərəcə maraqlı bir obraz olan Sarı donlu Selcan xatundur. Onun Oğuz düşmən olan Trabzon Təkürün qızı olmasına baxmayaraq, onun Qanturalıya olan məhəbbəti onun Oğuz elində şöhrətini qaldırmışdı. O, Oğuz igidini sevib vətəninə, valideyninə ayrılıb Oğuz elinə gəlin gəlmişdir. Ona bütün Oğuz eli hörmət edirdi. Sarı donlu Selcan xatunun Qanturalıya olan məhəbbəti Qanturalının Aslanı və buğanı məğlub etdikdən sonra yarandı. Qanturalı dəvə ilə döyüş girərkən sevgilisinin tez qalib gəlməsini və ona tez qovuşmasını, onun qələbəsində çox çətinlik çəkməməsi üçün yuxarıda deyildiyi kimi dəvənin burnundan tutmasını Qanturalıya xatırladır.

Dastanda digər bir qız obrazı Bayburd qalasının Soltanının qızıdır. Təəssüf ki, adı dastanda qeyd edilmir. Qız Beyrəyin Bayburd qalasından qaçmasına kömək edir. O, Beyrəyi sevir. Qız Beyrəyi nə üçün, nəyinə görə sevmişdir?

Qız Beyrəyi onun qocaqlığına, gözəlliyinə, səmimiyyətinə və səbrli olmasına görə sevmişdir. Dastanda ümumi halda Beyrəyin yeddi qız qardaşı obrazı verilsə də onların adları deyilmir. Ancaq bu qızlar vətənlərini, elini sevən qızlardır. Dastanda Dədə Qorqudun ana obrazı haqqında çox qiymətli deyimləri vardır ki, bunlardan qeyd etmək olar: (VII boy) ağ saqallı baban yeri uçmaq olsun! Ağbirçəklü anan yeri behişt olsun!

Həmçinin ana-oğul münasibətləri də dastanın bütün boylarında tərənnüm edilir. Burada ana çalışır ki, ata-oğul arasında gərginlik olmasın. Bunu XI və I boyda görürük.

Mərə ana, mən xan oğlu degilmışəm.

Xan Qazan oğlu imişəm.

Mərə qavat qızı, muni mana neçün deməzdin?

Ana həqqi, tənri həqqi deyilmiş...

Bəri gəldil, aq sudin əmdigim, qadunım ana!

Ağbirçəklü, izzətlü, canım ana!

Görürsənmi, ay oğul, nələr oldu?!

Sərt qayalar oynamadı, yer ovuldu.

Eldə düşmən yoxkən atanın üstünə düşmən gəldi.

Atanın o qırx namərd yoldaşı onu tutdu.

Ağ əllərini ardına bağladılar.

Ağ boynuna qıl sicim taxdılar.

Özləri ath, atanı piyada yeritdilər.

Alıb uzaq kofir ellərinə yönəldilər,

Xan oğlum! Qalxıb yerindən ayağa dur!

Qırx igidini dəstəyə qat!

Atanı o qırx namərddən qurtar!

Yeri oğul!

Atan sənə qiydisa da, sən atana qiymə! – dedi. (I boy) (D – 30).

Dastanda sevgi-məhəbbət hissləri ciddi boyalarla verilmişdir. Oğuz igidlərinin, Oğuz qızlarının sadıq sevgi məhəbbətləri dastanda Qanturalının, Seyrəyin, Beyrəyin, Baniçiqəyin, Bayburdun Təkürünün qızının, Trabzon Təkürünün qızı Sarı donlu Selcanın obrazında tərənnüm edilir. Burada psixoloji-dramatik vəziyyət

yaşanır. Bu psixoloji-dramatik vəziyyət bütün dastanlarda olduğu kimi «Kərdə»də mövcuddur.

Kərdəda sevgi-məhəbbətin mövcudluğuna və Kərdəda ailə üzvləri arasında sevgi-məhəbbət münasibətləri geniş vüsət almışdır.

Sevgi-məhəbbətin ailədən başlayaraq gəncin ömrünün sonuna qədər bütün həyat prosesində davam edir. Bu prosesdə psixoloji-dramatik hadisələr baş verir və nəhayət sevgi-məhəbbət qəlb gəlir.

Məsələn, Oğuzlarda ilk oğlan-qız sevgisi beşikkərtmə dövründən başlasa da, bu sevgi valideynlər arasında olur, sonradan oğlan-qıza aşılanır. Ancaq bu beşikkərtmə hər zaman özünü doğrultmur. Gənclər həddibuluğa çatanda sərbəstləşirlər, beşikkərtmə unudulur. Baxmayaraq, Oğuzlardan qalma beşikkərtmə xələflərində də vardır, ancaq şahidlik ki, bu adət hazırkı dövrdə də özünü doğrultmur.

Beyrək və Baniçiqəyin beşikkərtməsinə gəldikdə dastan hadisələri göstərir ki, onların evlənməsi heç də beşikkərtmə adəti ilə olmamışdır. Bunu dastanda görürük.

Belə ki, dastanda göstərilir ki, Beyrək kafər bəzirgənlərinin əşyalarını quldur dəstələrindən alıb yiyələrinə qaytardıqdan sonra, bir keyki qova-qova evə gətirərək bir çəmənləkdə bir qırmızı otaq görür, otgin görünüşündən başa düşür ki, bu otaq zadəgan övladının otağıdır. O, keyklə otaq olan yerə yaxınlaşır. Beyrək Qısırca yengədən öyrənir ki, otaq Baniçiqəyin otağıdır və ovcudan keykdən pay istədi. Beyrək cavab verdi ki, o ovçu deyildir, bəy oğlu bəydir və o otağın kimin olduğunu soruşur. Qısırca Fatma cavab verir ki, otaq Baybican bəgin qızı Baniçiqəyindir. Bu zaman Beyrəyin qıza qanı qaynayır və keyki qızlara verir. Oğlan Baniçiqəyə xoş gəlir və deyir ki, qızlar hələ öyrənin bu oğlan kimdir. Qızlar cavab verir ki, bəy oğlu bəydir. Baniçiqək deyir ki, babası onu bir bəy oğluna vermək istəyir, yoxsa o oğlandır. Nəhayət, onlar tanış olub sevişdilər. Bu sevgi beşikkərtmənin nəticəsi deyildir, bu yeni cavanlıq sevgisi idi. Onlar əhdi-peyman bağlayıb yarıxdılar. Dastanda deyilir: «Gəl, imdi səninlə ova çıxalım. Əgər sənin atun mənim atımı keçərsə, onun atını dəxi keçərsən. Həm səninlə ox atalım. Məni keçərsən, anı dəxi keçərsən və həm səninlə güləşəlim. Məni basarsan anı dəxi basırsan», - dedi (D – 78). Yarışda Beyrək qalib gəlir, onlara toy edirlər. Toy gecəsi Bayburd təkürünün yeddi yüz kafərləri hücum keçdi, hər iki tərəfdən həlak olan oldu, nəhayət düşmən Beyrəyi qırx yigidi ilə əsir apardılar. Beyrək 16 il əsirlikdə qalır. Bu müddət ərzində Baniçiqək onun yolunu gözləyir. Bu iki gənc arasında olan məhəbbətdən irəli gəlmişdir.

Baxmayaraq 16 ildən sonra Baniçiqəyin Yalançı oğlu Yalançıya əvə vermək istəyirlər, ancaq məhəbbət qalib gəlir, toy günü hər şey aydın olur, «dəli ozan» birdən-birə Beyrəyə çevrilir.

Yalançı qaçır və Beyrəklə Baniçiqəyin toyu bərqərar olur. Baniçiqəyin özü qayınataya-qayınanaya mustulux xəbəri aparır:

«Ağab-ağab qara tağın yıxılmışdı, yucaldı, axır!

Qanlu-qanlı suların sovgulmuşdu, çağladı axır!

Qaba ağacın qurumışdı, yaşardı axır!

Şahbaz atın qarımışdı, qulın verdi, axır!

Qızıl dəvələrin qarımışdı, köşək verdi, axır!

Ağ (ayıl)da qoyunun qarımışdı, quzi verdi, axır!

On altı yıllıq həsrətin – oğlun Beyrək gəldi axır!

Qayınata-qayınana, mustululuq mana nə verərsiz? – dedi (D – 117).

Dastanda (IV boy) ana məhəbbəti öncə daha qabarıq şəkildə təsvir olunur. Oğlunun ovdan dönmədiyini gören Burla xatunu iki fikir sıxır. O, bir tərəfdən yalqız oğul anası kimi övladının qayadan uçduğunu ağlına gətirib köməksiz-qayğısız qalmış bəy igidin vəziyyətinə yanır, o biri tərəfdən oğlunun əsir düşmə biləcəyini güman edib əsilzadə qadın kimi qürurunun tapdandığını düşünür:

«Asılan-asılan qayalardan

Qazan, oğlan uçırdınmi?

Talısaızın* aslanına yedirdinmi?

Ağ əllərin qarısından bağlatdınmi?

Kafər ögincə yürütdinmi?

Dili-damağı quruyub dörd yanına baqırdınmi?

Qara gözdən acı yaşın dökürdünmi?

«Qadun ana, bək baba» deyü bozaltdınmi? – dedi (D – 136).

(Davamı var)

Yusif QAZIYEV,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
Əməkdar müəllim